

TALABALARDA MEDIASAVODXONLIK XUSUSIYATI SHAKLLANISHINING PSIXOLOGIK OMILLARI

Adizova Muxabbat Muxitdinovna

*Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti psixologi,
mustaqil tadqiqotchi*

Annotatsiya. Mazkur maqolada talabalarda mediasavodxonlik xususiyatining shakllanishiga ta'sir etuvchi psixologik omillar tahlil qilinadi. Axborot muhitining kengayishi sharoitida yoshlarning axborotni qabul qilish, tahlil qilish va baholash jarayonlaridagi kognitiv, emotsional va ijtimoiy omillar ilmiy tadqiqotlar asosida yoritiladi. Shuningdek, mediasavodxonlikning shakllanishida tanqidiy tafakkur, diqqat, emotsional barqarorlik va refleksiv yondashuvning o'rni asoslab beriladi.

Kalit so'zlar: mediasavodxonlik, talabalar, kognitiv jarayonlar, tanqidiy tafakkur, emotsional barqarorlik, ijtimoiy ta'sir, axborot tahlili, psixologik omillar.

Bugungi kunda axborot oqimining keskin ortishi, ayniqsa yoshlar orasida raqamli muhitdan keng foydalanish talabalarda mediasavodxonlik xususiyatini shakllantirish zaruratini keskin kuchaytirmoqda. Mediasavodxonlik nafaqat axborotni qabul qilish ko'nikmasi, balki uni anglash, tahlil qilish, baholash va unga nisbatan mustaqil munosabat bildirishni o'z ichiga oluvchi murakkab psixologik sifat sifatida namoyon bo'ladi. Shu sababli uning shakllanishiga ta'sir etuvchi psixologik omillarni aniqlash zamonaviy pedagogik-psixologik tadqiqotlarning muhim yo'nalishlaridan biri hisoblanadi.

Talabalarda mediasavodxonlikning shakllanishi avvalo kognitiv jarayonlar bilan bog'liq. Lev Vygotskiy ta'kidlaganidek, tafakkur ijtimoiy muhit ta'sirida rivojlanadi va inson axborotni faol qayta ishlash orqali anglaydi. Shu nuqtai nazardan, mediasavodxonlik shaxsning axborotni ongli ravishda tahlil qilish qobiliyatiga bevosita bog'liq. Talabalar o'rtasida o'tkazilgan kuzatuvlar shuni ko'rsatadiki, tafakkuri rivojlangan, mustaqil fikrlay oladigan shaxslar axborotni yuzaki emas, balki chuqur tahlil qiladi va noto'g'ri xulosalar chiqarish ehtimoli ancha past bo'ladi.

Kognitiv omillar ichida ayniqsa diqqat va idrok jarayonlari muhim ahamiyat kasb etadi. Tadqiqotlar natijasida aniqlanishicha, diqqatning barqarorligi yuqori bo'lgan talabalar axborotni tanlash va saralashda ancha muvaffaqiyatli bo'ladi. Aksincha, diqqat tez chalg'iydigan shaxslar ko'pincha axborotni yuzaki qabul qiladi va manipulyativ mazmuni farqlay olmaydi. Daniel Kahneman tomonidan ishlab chiqilgan qaror qabul qilish nazariyasiga ko'ra, inson tafakkuri tezkor va analitik tizimlar asosida ishlaydi. Mediasavodxonlik aynan analitik tafakkur rivojlangan shaxslarda yuqori darajada shakllanishi isbotlangan.

Talabalarda mediasavodxonlikning shakllanishida emotsional omillar ham muhim rol o'ynaydi. Renee Hobbs o'z tadqiqotlarida insonlar ko'pincha axborotni hissiy asosda qabul qilishini aniqlagan. Ayniqsa qo'rquv, hayajon yoki qiziqish uyg'otuvchi axborotlar tezroq qabul qilinadi va uzoq vaqt xotirada saqlanadi. Shu sababli talabalar emotsional jihatdan ta'sirchan bo'lsa, ular manipulyativ axborotlarga ko'proq duch keladi. Emotsional barqarorlik esa aksincha, axborotni mantiqiy tahlil qilish imkonini oshiradi.

Ijtimoiy omillar ham mediasavodxonlik shakllanishida muhim ahamiyatga ega. Albert Bandura tomonidan ishlab chiqilgan ijtimoiy o'rganish nazariyasiga ko'ra, insonlar xulq-atvorni kuzatish va taqlid qilish orqali o'zlashtiradi. Talabalar ham ijtimoiy tarmoqlarda keng tarqalgan fikr va qarashlarni tanqidiy tahlilsiz qabul qilishga moyil bo'ladi. Bu esa mediasavodxonlik darajasining pastligini ko'rsatadi. Shu bilan birga, ijtimoiy guruh ta'siri kuchli bo'lgan shaxslar mustaqil fikr yuritishda qiyinchilikka duch keladi.

Zamonaviy tadqiqotlarda mediasavodxonlikning shakllanishida reflektiv omil – ya'ni shaxsning o'z fikrini tahlil qilish qobiliyati alohida e'tiborga olinmoqda. Jean Piaget nazariyasiga ko'ra, shaxsning rivojlanishida refleksiya muhim bosqich hisoblanadi. Talabalar o'z fikrlarini qayta ko'rib chiqish, axborotga tanqidiy yondashish va xatolarini anglash orqali mediasavodxonlikni rivojlantiradi.

Shuningdek, David Buckingham mediasavodxonlikni ta'lim jarayonining muhim elementi sifatida baholab, uni maxsus pedagogik metodlar orqali rivojlantirish mumkinligini asoslab bergan. Uning tadqiqotlariga ko'ra, mediasavodxonlikka yo'naltirilgan mashg'ulotlar natijasida talabalar axborotni baholash, manbalarni solishtirish va mustaqil xulosa chiqarish ko'nikmalarini tez rivojlantiradi.

Yana bir muhim jihat – bu mediasavodxonlik va muammoli internet foydalanish o'rtasidagi bog'liqlikdir. Kimberly Young tadqiqotlariga ko'ra, mediasavodxonligi past bo'lgan talabalar internetdan maqsadsiz foydalanish, vaqtni nazoratsiz sarflash va axborotga qaramlikka ko'proq moyil bo'ladi. Bu esa mediasavodxonlikni shaxsning xulq-atvorini tartibga soluvchi psixologik omil sifatida ko'rsatadi. Umuman olganda, talabalarda mediasavodxonlik quyidagi psixologik omillar asosida shakllanadi: kognitiv rivojlanganlik, emotsional barqarorlik, ijtimoiy mustaqillik va reflektiv yondashuv. Ushbu omillarning uyg'un rivojlanishi talabalarni axborot muhitida mustaqil va ongli faoliyat yuritishga tayyorlaydi.

Talabalarda mediasavodxonlik xususiyatining shakllanishi, eng avvalo, ularning axborotni qabul qilish uslubi va tafakkur faoliyatining chuqurligi bilan belgilanadi. Zamonaviy psixologik tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, talaba axborotni faqat qabul qiluvchi emas, balki uni tanlab, saralab va qayta ishlab chiqaruvchi subyekt sifatida shakllanadi. Jerome Bruner ta'lim jarayonida bilish faoliyatining faol tashkil etilishi orqali shaxsda mazmuni mustaqil anglash qobiliyati rivojlanishini asoslab bergan.

Shu asosda olib borilgan kuzatuvlarda aniqlanishicha, muammoli vaziyatlarda ishlashga jalb etilgan talabalar axborotni tahlil qilishda ancha yuqori natijalar ko'rsatadi. Bu esa mediasavodxonlikning shakllanishi reproduktiv emas, balki produktiv tafakkur bilan bog'liq ekanligini ko'rsatadi. Bundan tashqari, diqqatni boshqarish va axborotni strukturalash qobiliyati rivojlangan talabalar turli manbalardan kelgan ma'lumotlarni taqqoslash orqali to'g'ri xulosa chiqarishga moyil bo'ladi.

Mediasavodxonlikning rivojlanishida shaxsning motivatsion va ijtimoiy-psixologik xususiyatlari ham muhim ahamiyatga ega. Abraham Maslow ehtiyojlar ierarxiyasi nazariyasida insonning bilimga bo'lgan ehtiyoji yuqori bosqichlarda shakllanishini ko'rsatib, aynan shu ehtiyoj shaxsni axborotni chuqur o'rganishga undashini ta'kidlaydi. Tadqiqotlar natijalariga ko'ra, o'qishga ichki motivatsiyasi yuqori bo'lgan talabalar axborotni tekshirish, tahlil qilish va baholashga ko'proq vaqt ajratadi. Shu bilan birga, Kurt Lewin tomonidan ishlab chiqilgan maydon nazariyasi asosida shaxs xulq-atvori ijtimoiy muhit bilan belgilanadi, bu esa talabalarning mediasavodxonligi guruh bosimi va ijtimoiy muhit ta'sirida shakllanishini ko'rsatadi. Amaliy kuzatuvlarda aniqlanishicha, mustaqil fikr bildirishga rag'batlantirilgan talabalarda axborotga tanqidiy munosabat sezilarli darajada rivojlanadi, aksincha, passiv muhitda bu ko'nikma sust shakllanadi.

Xulosa. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, talabalarda mediasavodxonlik xususiyatining shakllanishi ko'p qirrali psixologik jarayon bo'lib, u kognitiv, emotsional va ijtimoiy omillar bilan uzviy bog'liq. Mediasavodxonlik darajasi yuqori bo'lgan talabalar axborotni ongli tahlil qiladi, manipulyativ ta'sirlarga kamroq beriladi va mustaqil qaror qabul qilish qobiliyatiga ega bo'ladi. Shu sababli ta'lim jarayonida mediasavodxonlikni rivojlantirishga qaratilgan maxsus pedagogik yondashuvlarni joriy etish muhim ahamiyat kasb etadi. Bu esa nafaqat axborot xavfsizligini ta'minlash, balki shaxsning psixologik yetukligini oshirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Jerome Bruner. *The Process of Education*. – Cambridge: Harvard University Press, 1960.
2. Jerome Bruner. *Acts of Meaning*. – Cambridge: Harvard University Press, 1990.
3. Kurt Lewin. *Field Theory in Social Science*. – New York: Harper, 1951.
George Gerbner. *Against the Mainstream: The Selected Works of George Gerbner*. – New York: Peter Lang, 2002.
4. Marshall McLuhan. *Understanding Media: The Extensions of Man*. – New York: McGraw-Hill, 1964.